

The Idea of Progressive Justice

Sadegh Vaez-Zadeh

Professor, School of ECE, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: vaezs@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
9 August 2025
Revised version
received:
19 September 2025
Accepted:
27 September 2025
Available online:
13 April 2026

Keywords:
Justice,
Progress,
Development,
Fairness,
Social Mobility.

ABSTRACT

Objective:

Theories of justice have explored layers of the concept but have not resolved the dichotomy of justice and progress to the desired extent. This is because they have generally considered “what people lack” as a criterion for justice, while the basis of progress relates to improvement in what people possess. Conversely, in theories of progress, justice is usually not regarded as an independent and central goal. This article, after a brief review of prominent theories of justice—which are generally based on formal justice, meaning the equality of individuals or the equality of a characteristic of individuals—introduces another concept under the title of substantive justice. Substantive justice means the equality of an individual’s actual social position with their proper position in society. This proper position is achieved only through the flourishing of an individual’s talents and abilities as their possessions, realized via upward social mobility, which in fact constitutes social progress. Therefore, the idea of progressive justice is introduced and elaborated. By establishing progressive justice, meaning substantive justice for all members of society, formal justice is also established, because members of society become equal in enjoying the prosperity of their possessions and in achieving their proper social status. Progressive justice emphasizes the right and duty of all individuals to implement fairness in this sense and the responsibility of society to assist in it. Beyond its application to individuals, the realization of progressive justice also entails the implementation of justice toward the material and spiritual merits of society. Consequently, it encompasses a broader scope than existing theories of justice.

*Cite this article: Vaez-Zadeh, Sadegh (2026) “The Idea of Progressive Justice”, *Fasl’ nāmeḥ-ye siyāsāt (Politics Quarterly)* 56, (1): 265-292, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2026.394682.1008407>

Introduction

The inherent human tendency to achieve justice, along with its conceptual complexity and difficulty in implementation, has greatly increased the depth and scope of justice discussions, making it one of the few topics that have remained a focus of research since ancient times. On the other hand, in the modern era, progress has been a central concern for all societies striving toward a desired state. Thus, justice and progress are considered major and fundamental goals for society. If these two are not the same or at least complementary, then two distinct and major goals must be determined and pursued, which is practically problematic. Hence, the relationship between justice and progress has been a challenge for both theories of justice and theories of progress. This article examines the most important theories of justice and their degree of proximity to the concept of progress. Since these theories have not satisfactorily resolved the dichotomy between progress and justice, new efforts are necessary. The present study is a step toward reducing the gap between justice and progress. For this purpose, the contradiction between theories of justice and progress is explored. Then, considering the different meanings of fairness, another perspective of justice is presented that closely aligns with progress. The contributions of the study include explaining the dichotomy of justice and progress in existing theories and finding its cause; introducing the concept of contentual fairness as a basis for social justice; recognizing dynamic justice focused on the process of upward social mobility and introducing its equivalent concept as progressive justice; introducing the proper social position and using it to clarify the concept of progressive justice; and expanding the realm of social justice by extending it to the material and spiritual merits of society, beyond the realization of justice for individuals.

Research Methodology

This study is fundamental in nature with applied implications. In its background, library research on theories of justice was conducted, and selected views of ancient Greek thinkers, Islamic and Iranian scholars, and European figures after the Middle Ages were examined regarding social justice, with particular emphasis on their relationship to the concepts of social mobility, progress, and development. In the theoretical discussions, the method of conceptual analysis was used to ponder and analyze the concepts of fairness in relation to justice. Accordingly, the concept of progressive justice was introduced and explained. Finally, conclusions were drawn.

Results and Discussion**Contentual Fairness**

It is known that “justice is fairness.” The word “fairness” in Persian and Arabic is rooted in “half,” meaning two halves of one thing are equal. The equality of something among members of society, which is called fairness in the formal sense, is not sufficient to realize justice. We must pursue fairness in another sense, which we call contentual justice. For this purpose, the subject of equality must be changed, and this cannot be achieved by merely replacing one characteristic with another. The meaning of justice as contentual fairness can be understood from wisdom number 437 of Nahj al-Balagha, which states: “Justice is putting things in their place.” Here, two things are not compared. Rather, a single thing is considered in relation to its place. Therefore, contentual fairness means the equality of the actual place of a thing

with its proper place. In a society, contentual fairness and justice are established when the talents of individuals are developed in such a way that each person reaches a social position that matches their proper position. In this case, justice in the sense of formal fairness is also necessarily established. This is due to the fact that all individuals will then be equal in one characteristic, which is the equality of their actual social position with their proper position.

Dynamic Justice

Social justice can be understood in two senses. In the first, social justice is a desirable state of society and a transcendent goal for humanity. In the second sense, social justice is the way society behaves, reflecting the pace of society's progress and the balance and equilibrium in the advancement of institutions and functions. In this case, social justice is not the destination of society, but rather it accompanies society and defines how society evolves. Social justice is a static matter in the first sense and a dynamic matter in the second sense. Static justice and dynamic justice can be combined. Static justice expresses the desired structure of society, and dynamic justice expresses the desired function of society. Both structure and function are the objects of progress. Therefore, justice is both a destination and a path; it is related to both the present and the future.

Convergence of Justice and Progress

The social position of an individual according to dynamic justice is a position that is proportional to their talents, capabilities, and competencies at each moment. Fairness dictates that this position be equal to the proper social position of the individual. This position represents a more advanced stage than the previous position. Justice is the transformation and actualization of possessions, including talents and capabilities. With the realization of justice, everybody is in their proper place, as are things other than people. In this way, the resulting structure is optimized. That is, everything is placed in the best position with respect to its internal characteristics and external relations, and the possibility of further optimal functioning is provided. The functioning toward the proper position is defined as progress.

According to what has been said, a proper social position is envisaged for every sort of possession. If we define possessions and their corresponding positions with a comprehensive and dynamic view, we approach the basis for a new idea of justice. According to this idea, which may be called progressive justice, individuals should achieve what they do not have in terms of what they do have. What they have at every moment is a combination of talents, capabilities, and competencies that must be flourished. All these are a potential for an actuality that will be achieved. The transformation of potential into actuality through a progressive movement is a process in which cognitive, physical, emotional, and other types of possessions are flourished through formal and informal education, social relations, experiences, skill acquisition, and actions.

The first step in progressive justice is the identification of talents. This must begin in childhood. Therefore, the comprehensive process of identifying talents should be taught to nurses, parents, and teachers. Simultaneously with identifying talents, their development and guidance should be carried out. Children should be taught how to recognize their talents and engage in new and innovative experiences to develop them, so they become empowered. Identifying, nurturing, and developing talents are the most important tasks for the emergence of capabilities. Capabilities will evolve

from ordinary to specialized and be promoted to professional abilities or competencies. The customary and legal structures and processes of society must allow for the exercise of capabilities and encourage people to transform these capabilities into corresponding competencies and actions. Progressive justice is not limited to humans and is aimed at all talents and capabilities, whether natural, constructed, or human. If everything, including individuals and human groups, natural resources, social structures, and processes, is in its rational position—static justice—or is evolving toward its rational position—dynamic justice—then justice is established. Determining the desired position of things is the design of the target society, and the way to achieve it is the progress program or the justice program. Therefore, a just society and a progressed society are the same, and the progress program and the justice program, which are the ways to achieve progress and justice, are the same. Progressive justice, by unifying justice and progress, is a step toward resolving the fundamental challenge of the divergence between theories of progress and theories of justice.

Justice and freedom

Progressive justice is achieved by the social actions of individuals toward their own worth. Freedom is one of the most important external factors necessary for social action. At all stages of personal development, including childhood, a person must have the freedom to act in order to express their interests and develop their talents. For this purpose, social obstacles that disrupt their freedom should not be present. On the other hand, transformational factors must be available for their progress. Each person must be able to recognize their talents, make decisions, and engage in experiences to develop them, and have options for this purpose. Without freedom, capability and action do not make sense, and progressive justice cannot be achieved.

Conclusion

In this article, by recalling the formal meaning of fairness, which is the equality of two halves, contentual fairness was defined as the equality of an individual's actual social position with their proper social position. Social justice is then regarded as the attainment of this proper position. This achievement takes place in a human and social process defined as dynamic justice, which is the same as the individual's progress. Therefore, when the status of individuals matches their proper positions, society becomes just. This, at the most fundamental level of existence, relies on the social nature of humanity. In a just society, justice in the sense of formal fairness also exists because the individuals of that society are equal in achieving their dignity. Individuals, like society, have the same right and duty to strive for and assist in achieving their own and others' dignity. The realization of individuals' progress toward their proper status requires social conditions, including freedom. Thus, progressive justice is not only directed at individuals and human society but also includes the attainment of the material and spiritual talents of society to their proper status. Resources and endowments should not only be fairly distributed but should also flourish and reach their full potential. Under this principle, environmental requirements are subordinate to justice. Therefore, this perspective considers a broader scope than other ideas of justice.

ایده عدالت پیشرفتی

صادق واعظ زاده

استاد دانشکده مهندسی برق و کامپیوتر، دانشکده‌گان فنی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: vaezs@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۵/۱۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۶/۲۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۷/۰۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۱/۲۴

کلیدواژه‌ها:

عدالت، پیشرفت، توسعه، انصاف، جابجایی اجتماعی.

نظریه‌های عدالت لایه‌هایی از مفهومی عدالت را کاویده‌اند، اما نتوانسته‌اند دوگانگی میان عدالت و پیشرفت را در حد مطلوب مرتفع سازند. زیرا عموماً معیار برخورداری از مواهب برای تأمین عدالت را نداشته‌های اشخاص دانسته‌اند. در حالیکه که اساس پیشرفت با ارتقای داشته‌ها نسبت دارد. از طرف دیگر، در نظریه‌های پیشرفت معمولاً عدالت هدفی مستقل و محوری نیست. در این مقاله پس از مرور فشرده اهم نظریه‌های عدالت، که عموماً مبتنی بر انصاف شکلی به معنی برابری اشخاص یا برابری خصوصیتی از اشخاص است، مفهوم دیگری از انصاف تحت عنوان انصاف محتوایی معرفی می‌شود. انصاف محتوایی به معنی برابری موقعیت اجتماعی اشخاص با جایگاه بایسته آن‌ها در جامعه است. نیل به این جایگاه با شکوفایی استعدادها و توانش‌های اشخاص به‌عنوان داشته‌های آنان و در ضمن جابجایی اجتماعی صعودی ایشان انجام می‌شود که به معنی پیشرفت اجتماعی است. بر این اساس، ایده دیگری از عدالت که عین پیشرفت است معرفی و تشریح می‌گردد. با تحقق عدالت به معنی انصاف محتوایی نسبت به عموم اعضای جامعه، عدالت شکلی نیز برقرار می‌شود. زیرا اعضای جامعه در برخورداری از شکوفایی داشته‌ها و نیل به موقعیت اجتماعی بایسته خود، با هم برابرند. عدالت پیشرفتی بر حق و تکلیف همه اشخاص نسبت به جاری شدن انصاف به معنی یاد شده و مسئولیت جامعه در مساعدت به آن تأکید می‌ورزد. تحقق عدالت پیشرفتی علاوه بر شمول بر اشخاص، شامل جاری شدن عدالت نسبت به شایستگی‌های مادی و معنوی جامعه نیز هست. بنابراین، گسترده‌ای فراختر از گستره دیگر نظریه‌های عدالت را مطمح نظر قرار می‌دهد.

* **استناد:** واعظ‌زاده، صادق (۱۴۰۵). ایده عدالت پیشرفتی، *فصلنامه سیاست*، ۵۶ (۱)، ۲۶۵-۲۹۲.

<http://doi.org/10.22059/JPQ.2026.394682.1008407>

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

عدالت به لحاظ نظری از دیرباز موضوع علم‌النفس و فلسفه سیاسی بوده است. گرایش ذاتی بشر به تحقق عدالت و پیچیدگی مفهومی و دشواری اجرای آن، عمق و دامنه مباحث عدالت را بسی فزونی بخشیده و آن را جزء معدود موضوعاتی قرار داده که از عهد باستان تا کنون در زمره موضوعات پژوهشی باقی مانده است. با وجود این، اهمیت مبحث عدالت با فراز و فرودهایی همراه بوده است. در یونان باستان، افلاطون و ارسطو مستقیماً به موضوع عدالت پرداختند. در قرون وسطی از نظر باور حاکم، ساختار و فرآیند جامعه با محوریت کلیسا بر پایه نظمی سرمدی تصور می‌شد و سخن از بی‌عدالتی و ضرورت برقراری عدالت در جامعه، مقابله با مشیت الهی تلقی می‌گردید. از اینرو عدالت مسئله‌ای اصلی نبود و مباحث مربوط به آن بیشتر بطور انتزاعی و در چارچوب نظرات افلاطون و ارسطو و در انطباق با کلام مسیحی ارائه می‌شد (Saboorian & Jamalzadeh 2022). هنگامی که ارکان تسلط کلیسا بر اروپا به رو به سستی می‌رفت، مبحث عدالت در دستور کار متفکرانی مثل دیوید هیوم و امانوئل کانت قرار گرفت و به تحولات اجتماعی بویژه انقلاب فرانسه منجر شد. با پدیدار شدن دستاوردهای علمی و آثار اقتصادی تحولات فکری در عصر جدید، موضوع عدالت به محاق رفت. اما با بازگشت ذهنیت گروهی از متفکران بسوی واقع‌بینی نسبت به جایگاه علم و بروز معضلات اجتماعی بزرگ شامل اختلاف طبقاتی فاحش، دو جنگ جهانی و بحران زیست محیطی، موضوع عدالت جایگاه برجسته‌تری یافت. در دهه‌های پایانی قرن بیستم میلادی با تکاپوی فکری پر حجمی در باره عدالت اجتماعی روبرو هستیم به‌طوری‌که ارائه برخی از مهمترین نظریه‌های عدالت را در این برهه شاهدیم. با توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، فضای مجازی و هوش مصنوعی، مسائل جدیدی پیش آمده و مبحث عدالت با چالش‌های تازه‌ای مواجه شده است. امروزه، عدالت اجتماعی در رشته‌های علوم سیاسی، حقوق، جامعه‌شناسی، اقتصاد، مدیریت و برخی رشته‌های دیگر مورد بحث و بررسی فراوان قرار می‌گیرد.

از طرف دیگر موضوع تحول اجتماعی صعودی تحت عنوان ترقی^۱ برای اولین بار در قرن هجدهم میلادی در اروپا مورد توجه قرار گرفت (Pollard 1968). فرانسویس بیکن و دکارت و اصحاب دائرةالمعارف فرانسه و دیگران زیربنای فکری آن را فراهم کرده بودند. انقلاب فرانسه نیز به اندیشه تحول مثبت اجتماعی دامن زد. توجه به ایده ترقی در قرن نوزدهم ادامه یافت (Dove 2025). مفهوم ترقی پس از جنگ جهانی دوم و در پرتو جریان بازسازی آثار جنگ، به مفهوم توسعه^۲ تبدیل شد. در دهه‌های پایانی قرن بیستم میلادی توسعه فرهنگی، اجتماعی و

1. Progress

2. Development

سیاسی به توسعه اقتصادی افزوده شد. با توجه به ضرورت حفظ محیط زیست از خطرات فعالیت‌های انسانی، مفهوم توسعه پایدار تعریف و رایج شد. در سال‌های اخیر، توسعه، سمت و سوی جدیدی یافته که به توسعه انسانی شناخته می‌شود. در عین حال، مفهوم کلی پیشرفت، فراتر از مفاهیم خاص ترقی و توسعه به حیات خود ادامه می‌دهد.

بدین ترتیب عدالت و پیشرفت به عنوان هدف‌های کلان و اساسی جامعه مورد نظر است. اگر این دو یگانه یا حداقل هم‌افزا نباشند، دو هدف کلان و متفاوت را در جامعه باید تعیین و تعقیب کرد که عملاً مشکل آفرین است. از این رو نسبت عدالت و پیشرفت چالش نظریه‌های عدالت و نظریه‌های پیشرفت بوده است. این نظریه‌ها باید پاسخ دهند: آیا عدالت مقدم بر پیشرفت است یا پیشرفت مقدم بر عدالت؟ آیا عدالت نتیجه و مقصد پیشرفت است یا مقدمه و بستر آن؟ ریشه این سوالات در تعریف و تبیینی است که از عدالت و پیشرفت ارائه می‌شود.

در این مقاله اهم نظریه‌های عدالت بررسی می‌شود و میزان نزدیکی آن‌ها به مفهوم پیشرفت مورد مطالعه قرار می‌گیرد. از آنجا که هیچیک از این نظریه‌ها نتوانسته‌اند مسئله دوگانگی پیشرفت و عدالت را به نحو مطلوب حل کنند کوشش جدید برای رفع این دوگانگی ضروری است. بنابراین، مسئله پژوهش حاضر، دوگانگی عدالت و پیشرفت است. این پژوهش گامی است در مسیر کاهش این دوگانگی. برای این منظور، تبیین نظریه‌های عدالت با پیشرفت ریشه‌یابی می‌شود. پس از آن با نظر به معانی مختلف عدالت، دیدگاهی دیگری از عدالت ارائه می‌گردد که یگانه با پیشرفت است.

نوآوری‌های پژوهش عبارتست از:

- ۱- تبیین و علت‌یابی دوگانگی عدالت و پیشرفت در نظریه‌های عدالت؛
- ۲- معرفی مفهوم انصاف محتوایی به عنوان مبنایی برای عدالت اجتماعی؛
- ۳- شناختن عدالت پویا معطوف به فرآیند تحول اجتماعی صعودی و معرفی مفهوم معادل آن تحت عنوان عدالت پیشرفتی؛
- ۴- تعریف بایستگی و کاربرد آن در مفهوم عدالت پیشرفتی؛
- ۵- بسط قلمرو عدالت اجتماعی با تسری آن به مواهب مادی و معنوی جامعه، فراتر از تحقق عدالت نسبت به اشخاص.

۲. روش پژوهش
این پژوهش از نوع بنیادی با دلالت‌های کاربردی است. در بیان پیشینه پژوهش از مطالعات کتابخانه‌ای در خصوص نظریه‌های عدالت بهره گرفته شده و گزیده دیدگاه‌های متفکران یونان باستان، حکیمان اسلامی و ایرانی و نیز متفکران اروپا پس از قرون وسطی تا کنون و شماری از اهم اندیشه ورزان اسلامی معاصر در باره عدالت اجتماعی مورد بررسی انتقادی قرار گرفته است.

در انجام این امر از روش توصیفی و تحلیل محتوای کیفی مقوله عدالت استفاده شده است. بویژه میزان نزدیکی نظریه‌های عدالت به مفاهیم تحول اجتماعی و پیشرفت بطور کیفی بررسی شده است. این بررسی، دوگانگی مفهومی عدالت و پیشرفت را به عنوان شکاف موجود در پژوهش‌های مربوط به عدالت نشان می‌دهد. دلیل اصلی این دوگانگی در نظریه‌های عدالت و پیشرفت واکاوی گردیده است. به مطلوبیت ذاتی هر دو مقوله عدالت و پیشرفت اشاره شده و مشکل ناشی از دوگانگی یاد شده ذکر گردیده است. این دوگانگی به عنوان مسئله اصلی پژوهش حاضر در نظر گرفته شده است. فرضیه پژوهش برای حل مسئله پژوهش، تحت عنوان امکان ارائه دیدگاهی از عدالت اجتماعی که دوگانگی عدالت و پیشرفت را به یگانگی تبدیل کند صورت‌بندی گردیده است. برای اثبات فرضیه پژوهش، مقدمات نظری در قالب تعریف پیشرفت به عنوان جایابی اجتماعی صعودی از طریق شکوفایی استعدادها و قابلیت‌های انسانی ارائه و معرفی شده است. از طرف دیگر، با مطالعه معانی عدالت و انصاف، تعریف عدالت به عنوان نهادن چیزها در جای خود مورد تأکید قرار گرفته است. با تعمق در تعریف‌های مختار پیشرفت و عدالت و تحلیل فرآیندهای انسانی و اجتماعی تحقق آن‌ها، یگانگی این دو اثبات گردیده و ایده عدالت پیشرفتی معرفی شده است.

۳. پیشینه پژوهش

در این فصل، اهم دیدگاه‌ها و نظریه‌های عدالت با تأکید بر نسبتی که با مفهوم کلی پیشرفت دارند بطور فشرده مرور می‌شود.

افلاطون مفهوم هماهنگی را که به ملکه عدالت در وجود آدمی تعبیر می‌کند، به مصداق هماهنگی میان طبقات اجتماعی تسری می‌دهد (Plato, 1977). از این رو عدالت از نظر وی در سطح سایر فضایل نیست و علاوه بر داشتن شأن طریقت، دارای مطلوبیت ذاتی است (Dorakhshah & Fakhari, 2016). او شناخت ایده خیر را به عنوان برترین دانایی و برترین فضیلت، زیر بنای زندگی عادلانه فردی و اجتماعی می‌داند (Paran & Khaleghi, 2014). وی تساوی اعضای جامعه را به عنوان عدالت نمی‌پذیرد. سازگاری نقش‌های اجتماعی افراد با استعدادهای ذاتی آن‌ها و توجه به ساختار سیاسی نظام حکمرانی از نقاط نزدیک نظریه عدالت افلاطون به امر پیشرفت اجتماعی است. اما به تحرک اجتماعی که اساس پیشرفت است بی‌توجه است.

ارسطو، عدالت را فضیلتی درونی برای انسان و شامل همه فضائل دیگر می‌داند که موجب عدالت ورزی او می‌شود. عدالت از نظر ارسطو حد وسط و نقطه تعادل دو رذیلت ستمگری و ستم‌پذیری است. وی فرد عادل را کسی می‌داند که از قانون تبعیت کند و شهروندان را برابر

شمارد (Aristotle, 2009). این دو تعریف بهم وابسته است و به معنی سهم برابر افراد از مواهب نیست. از نظر وی، عدالت اجتماعی با رعایت تناسب مواهب و استحقاق، محقق می‌شود. "کسان برابر باید چیزهای برابر داشته باشند" (Aristotle, 2013). ارسطو بر خلاف فلسفه طبیعیات خود که بر محور "حرکت" بنا شده است، همچون افلاطون، به تحول اجتماعی و جابجایی نقش‌های افراد در جامعه بی‌اعتناست.

فارابی عدالت را عمل بر طبق فضیلت معرفی می‌کند (Vaezi, 2014). نکته‌ای که درباره فارابی قابل ذکر است ارتباط دادن عدالت با اوضاع مدینه فاضله به عنوان حد اعلای جامعه پیشرفته است. خواجه نصیرالدین طوسی از دلالت عدالت بر مساوات یاد می‌کند و مساوی بودن را به معنی وحدت داشتن چیزها در جوهر یا در دیگر مقولات منطقی بر می‌شمارد (Din-Al Nasir, 2011). وی عدالت را تساوی نسبت‌های افراد با مواهبی که دارند می‌داند و نه تساوی خود افراد باهم و یا تساوی مواهب آن‌ها باهم. او عدالت را به آبادانی زندگی پیوند می‌زند: "عمارت دنیا به عدل مدنی است و خرابی دنیا به جور مدنی" (Ibid). وی به رتبه افراد در جامعه، که مفهومی معادل با جایگاه اجتماعی است، اشاره می‌کند (Ibid). ابن خلدون ارجمندی کشور را در گرو عمل به دین و استواری دین را به پادشاه و پادشاهی را به نیروی سپاهیان و آن را به وجود مال و مال را به آبادانی کشور و آبادانی را منوط به عدالت بر می‌شمارد (Khaldoon, 1976). ابن بدین ترتیب عدالت را اساس آبادانی معرفی می‌کند. ابن خلدون همچون فارابی نظریه مستقلی برای عدالت ارائه نمی‌کند.

در دوران جدید، نظریه عدالت کانت بر اساس اصل طلایی اخلاق که تقریری از اصل انصاف است و ریشه در ادیان ابراهیمی و مذهب هندو دارد شکل می‌گیرد: "فقط بر طبق قاعده‌ای کلی رفتار کن که همزمان بتوانی خواستار آن باشی که آن قاعده لزوماً قانونی عام باشد" (Kant, 1998). وی تحت این اصل کلی، سه اصل کاربردی را وضع می‌کند تا راهنمایی عملی برای تحقق عدالت اجتماعی باشد (Vaezi, 2014). کانت بر ضرورت آزادی عمل افراد در جامعه برای استقرار عدالت اجتماعی تأکید می‌کند. امری که برای تحقق عدالت لازم است اما کافی نیست. خارج ساختن زنان و اشخاص فاقد دارایی از شمار دارندگان حق رای، نظریه عدالت اجتماعی کانت را در عمل مورد سؤال قرار می‌دهد. جان رالز نظریه عدالت خود را ابتدائاً به عنوان نظریه‌ای جهان شمول برای همه زمان‌ها ارائه داد (Rawls, 1999). وی سپس آن را به نظریه‌ای سیاسی، خاص جوامع و نظام‌های لیبرال فروکاست (Rawls, 2001). رالز به نوعی عدالت را به آزادی منضم یا در آن ادغام می‌کند. نظریه عدالت رالز دارای دو اصل آزادی و تفاوت است. رالز معتقد است که این اصول باید زیربنای ساختار و فرآیندهای اجتماع از جمله قانون اساسی را شکل دهند و نهادهای زمینه‌ای عدالت اجتماعی و اقتصادی را برای شهروندان

تأسیس کنند تا نظام منصفانه و کارآمدی از همکاری‌های اجتماعی در جامعه‌ای بسامان شکل گیرد. از این جهت نظریه وی به پیشرفت نزدیک می‌شود. نظریه عدالت رالز با انتقادهای زیادی مواجه شده است (Baratlipour, 2010; Vaezi, 2014; Shariari, 2023). نظر رالز مبنی بر برداشت یکسان جامعه پلورال از عدالت که بنابه فرض، اعضای آن فاقد باورهای اساسی مشترک هستند، حاوی تناقض است. آمارتیا سن، برابری افراد در دستیابی به قابلیت‌ها را هسته اصلی نظریه عدالت خود قرار می‌دهد (Sen, 2009). قابلیت افراد از نظر وی، توانایی آن‌ها در انتخاب و انجام گزینه‌های مختلف نسبت به یک موضوع است. او می‌کوشد فراتر از مقوله عدالت، به دیگر ایده‌آل‌های اساسی جامعه پیشرفته شامل دموکراسی، آزادی، حقوق بشر و حقوق زنان توجه کند. وی با تأکید بر ایده‌آل‌های یاد شده در پرتو توسعه قابلیت‌های انسانی، در پی توسعه انسان محور است. فارغ از پیش فرض‌های سیاسی نظریه سن، بر خلاف نظر وی قابلیت، حد نهایی مطلوبیت نیست. مطلوبیت با کنش فراهم می‌شود. قابلیت، فقط بخشی از امکان کنش را تأمین می‌کند. مایک سندل، نظریه‌های عدالت را بر سه محور متفاوت شامل تولید حداکثر سود یا رفاه (فایده‌گرایی)، احترام به آزادی انتخاب افراد (اختیارگرایی) و پرورش فضیلت و تعقل درباره خیر عمومی مورد بحث قرار می‌دهد و محور سوم را می‌پذیرد (Sandel, 2010). از نظر وی عدالت اجتماعی مستلزم تبادل نظر همگانی و قضاوت در باره معنی زندگی خوب و سیاستی شامل جدی گرفتن خیر جمعی و فضیلت‌های اجتماعی است. وی برنامه بازسازی اخلاقی و مدنی در جامعه آمریکا را برای تحقق عدالت ضروری می‌داند (Sandel, 2010). اخیراً ویرایشی از نظریه کمال‌گرایی تحت عنوان کمال‌گرایی سیاسی به عنوان زیربنای عدالت اجتماعی ارائه شده است (Tahzib, 2022; Laborde, 2024). کمال‌گرایی، برخلاف لیبرالیسم، دولت را موظف می‌داند که شکوفایی استعدادها و قابلیت‌های افراد جامعه را در جهت زندگی خوب تشویق و تمهید نماید (Arneson, 2000). نظریه عدالت یاد شده، با استفاده از اصول عدالت رالز، نسخه‌ای از کمال‌گرایی را زیربنای عدالت قرار می‌دهد که با پلورالیسم قابل جمع است. این نظریه بر سیاستگذاری و قانونگذاری در تمهید اصول اخلاقی در جهت دوستی میان مردم، ارتقای معنویت، آموزش و هنر تأکید می‌کند (Tahzib, 2022).

شماره‌ی از اندیشه ورزان معاصر، به تشریح دیدگاه اسلام در باره مبانی و اصول عدالت و یا توضیح عدالت با استفاده از آموزه‌های اسلامی پرداخته‌اند، بدون آنکه لزوماً نظریه‌ای به معنای دقیق کلمه ارائه دهند (Seyedbagheri, 2024). سید محمد حسین طباطبایی عدالت اجتماعی را در ضمن تفسیر خود از قرآن کریم تشریح می‌کند (Tabatabaei, 1984). او با استفاده از مفردات راغب، عدالت را برقراری مساوات میانه امور تعریف می‌کند و اینکه به هر امری آنچه سزاوار اوست داده شود تا همه امور مساوی گردد و هر یک در جایگاهی که سزاوار آن است قرار گیرد

(Tabatabaei, 1984). او تشکیل اجتماع و ضرورت عدالت اجتماعی را از جمله ناشی از نیاز و توانایی ذاتی افراد بشر به استخدام هموعان و همکاری متقابل آنان می‌شناسد. وی عدالت اجتماعی را استقرار هر یک از اعضای جامعه در جایگاه مناسب خود بر اساس استعدادها و قابلیت‌هایش و رفتار کردن با وی آن گونه که سزاوار اوست می‌شناسد (Barati et al., 2023). بنابراین او تساوی افراد را در جامعه با توجه به وزن اجتماعی آنان روا می‌داند. وی این امر را موجب تعالی جامعه بر می‌شمارد (Barati et al., 2023). بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که بر مبنای تفسیر طباطبایی میان مفهوم عدالت و پیشرفت سختی برقرار است، اگرچه این مهم موضوع مطالعه مستقیم وی قرار نگرفته است. مرتضی مطهری عدالت را فضیلتی انسانی می‌شناسد و عدالت طلبی را به فطرت انسانی مستند می‌سازد (Baratalipour, 2010). وی پس از شرح مفاهیم مختلف عدالت شامل توازن و هماهنگی، رعایت حقوق افراد، برابری و رعایت قابلیت‌ها، رعایت حقوق افراد و در نتیجه عطاء کردن حق به ذی حق را به عنوان معنای مطلوب برای عدالت اجتماعی برمی‌گزیند (Mutahhari, 1973). وی شرط رسیدن بشر به سعادت را رعایت این حقوق از سوی افراد اجتماع می‌داند. بدین ترتیب عدالت را راه نیل بشر به سعادت معرفی می‌کند. از آنجا که سعادت مفهومی هم‌سنخ پیشرفت است، ممکن است از نظر وی تامین عدالت را از شرایط پیشرفت بدانیم. مطهری، رعایت قابلیت‌ها را ذیل عدل الهی مورد بحث قرار می‌دهد (Mutahhari, 1973). سید محمد باقر صدر، می‌کوشد مفهوم و مبنای عدالت را از نظر اسلام کشف کند (Mirmoezi and Nazarianmofid, 2019). بر این اساس او عدالت را به معنای برابری، میانه روی، نهادن چیزها در جای خود و رعایت استحقاق‌ها و نفی تبعیض معرفی می‌کند. وی برابری در جامعه را از ارکان عدالت اجتماعی بر می‌شمارد و آن را به معنی فرصت‌های برابر برای همه شهروندان در حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی می‌گیرد. صدر معتقد است که انسان چون دارای عقل و اراده است، آزاد است. دولت باید امنیت لازم برای اعمال اراده آزاد افراد و استفاده از فرصت‌ها را فراهم نماید (Kelvari & Jamshidiha, 2010). وی معتقد است که «اسلام مفهوم عدالت اجتماعی را ضمن برنامه خاصی جلوه‌گر ساخته» (Al-Sadr, 1968). وی عقیده دارد که عدالت اجتماعی اسلامی ضامن سعادت جامعه است و بر پایه دو اصل همکاری عمومی و توازن اجتماعی محقق می‌شود (Al-Sadr, 1968). بدین ترتیب از نظر صدر عدالت در مفهوم و در اجرا با وضعیت مطلوب جامعه نسبت دارد. لذا مجاز هستیم که از نظر وی عدالت و پیشرفت را هم جهت بدانیم. اگر چه در بیان وی تصریحی بر این امر مشاهده نمی‌شود. علیرضا صدرا، اعتدال نهادها و نیروهای بخش‌های اقتصادی سیاسی و فرهنگی را عدالت متعالی دانسته است (Sadra, 2009). از نظر وی، عدالت متعالی در برابر عدالت نامتعادل و تک ساحتی است. وی توسعه متعادل در بخش‌های مختلف و تعالی فرهنگی، معنوی و اخلاقی

را دارای رابطه وثیق و لازم و ملزوم و مکمل دانسته و بر آن تأکید کرده است (Sadra, 2009). وی بدون ذکر استدلالی از نوع ریشه‌شناسی لغوی یا تشابه فرایندها، نوعی هم‌معنایی و همراهی میان تعادل و تعالی در نظر گرفته است.

با مرور فشرده نظریه‌ها و دیدگاه‌های منتخب ملاحظه می‌شود که آن‌ها موضوع پیشرفت را مستقیماً مورد توجه قرار نداده‌اند. اگر چه بعضی از آن‌ها با تشریح مشخصات جامعه مطلوب تا حدودی به هدف پیشرفت نزدیک شده‌اند. اما هیچ‌یک به فرآیندهای پیشرفت جامعه نپرداخته‌اند. آن‌ها در راهیابی برای تأمین عدالت، عموماً نداشته‌های افراد را معیار برخورداری آنان از مواهب قرار داده‌اند، در حالی که در مفهوم پیشرفت، بهبود و ارتقاء و شکوفایی داشته‌های افراد و جامعه مندرج است. از این نظر با پیشرفت تبیین دارند.

از طرف دیگر دیدگاه‌های مختلف درباره پیشرفت، که در مقدمه به سیر آن‌ها اشاره شد، غالباً عدالت اجتماعی را لازم می‌دانند اما آن را به عنوان هدف به حساب نمی‌آورند. بلکه معتقدند که بی‌عدالتی عمدتاً ناشی از کمبود است که با رونق تولید و وفور کالا و تأمین رفاه عمومی، برطرف خواهد شد. در حالی که اگر عدالت فی‌نفسه هدف قرار گیرد، به پیشرفت نخواهد انجامید و به توزیع فقر منجر خواهد شد. لذا عموماً توصیه می‌کنند که اقتصاد آزاد برقرار باشد و قواعد رقابت پاس داشته شود تا عدالت به عنوان مطلوب جانبی محقق شود. بنابراین از نظر آن‌ها عدالت آرمان و مقصد مستقلی نیست و مطلوبیت ذاتی ندارد و لازم نیست که محور برنامه‌های پیشرفت قرار گیرد. در مسیر پیشرفت باید به اجرای برنامه‌های جبرانی برای اقشار محروم و وامانده پرداخت و به آنان کمک کرد تا زیر چرخ تحولات اجتماعی نابود نشوند. از این رو به‌نوعی صورت مساله عدالت را حذف کرده‌اند.

ملاحظه می‌شود نظریه‌های عدالت و پیشرفت نتوانسته‌اند مسئله دوگانگی پیشرفت و عدالت را به نحو قابل قبولی حل کنند. لذا از آنجا که عدالت و پیشرفت به عنوان هدف‌های کلان و اساسی جامعه مورد نظر است اگر یگانه یا حداقل هم‌افزا نباشند، دو هدف کلان و متباین را در جامعه باید تعیین و ترغیب کرد که عملاً غیر ممکن است.

برغم نظریه‌های شناخته شده عدالت که اهم آن‌ها بررسی شد، منابع چندی بطور مستقیم در پی کاستن از شکاف پیشرفت و عدالت برآمده‌اند. در بررسی کلی این منابع فقط به چند رویکرد اشاره می‌کنیم. یک رویکرد، بسط عدالت استحقاقی بسوی پیشرفت است. این ایده از حدود دو دهه آخر قرن بیستم میلادی، از جمله تحت تأثیر نظریه عدالت جان رالز، کم رنگ شد. این ایده اکنون در حال بازگشت است و پیش‌بینی می‌شود با استقبال فزاینده‌ای مواجه شود (Moriarty, 2018). ایده عدالت استحقاقی از یک طرف با نقدهایی از سوی بعضی از عدالت پژوهان مواجهه است و در عین حال بقدر کافی بسوی مفهوم پیشرفت بسط نیافته‌است. رویکرد

دیگر در همپوشان ساختن عدالت و پیشرفت، استفاده از مفهوم قابلیت است که در نظریه عدالت آمارتیا سن نقش محوری دارد اما این مفهوم در نظریه توسعه سن در مرکز توجه نیست. مفهوم قابلیت اخیراً برای این منظور بکار رفته است؛ اگر چه این رویکرد هنوز به یگانگی یا حداقل همپوشانی ذاتی توسعه و عدالت دست نیافته است. رویکرد سوم با ارجاع به مفهوم عدالت انتقالی^۱ در پی ایجاد پیوند میان عدالت و توسعه است. عدالت انتقالی از یک جهت با مفهوم قدیمی عدالت جبرانی نسبت دارد. اما فراتر از عدالت جبرانی، بدنبال آن است که ساختارها و فرآیندهای اجتماعی را اصلاح کند تا مصادیق نقض حقوق بشر نظیر غصب سرزمین و آواره ساختن مردم بومی، نسل کشی، تبعیض قومی و نابرابری جنسیتی تکرار نشود. عدالت انتقالی اخیراً فراتر از اصلاح ساختارها و فرآیندهای موجود، خلق جریان اجتماعی پایداری را به سوی جامعه‌ای عادلانه و توسعه‌یافته مورد توجه قرار داده است (Mani, 2008). اخیراً، توجه به عدالت در توسعه پایدار به عنوان رویکردی جدید پدیدار شده است. زیرا عدم توجه توسعه پایدار به موضوع عدالت به عنوان هدف، مورد انتقاد قرار گرفته است. این انتقاد بر احتمال افزایش شکاف اجتماعی در جامعه در اثر رشد اقتصادی اشاره می‌کند. چنین استدلال شده که رشد اقتصادی لزوماً به پایداری توسعه کمک نمی‌کند. زیرا نقش آن در پایداری به سیاست‌ها، قوانین و مقررات و نهادهای مستقر وابسته است. در پاسخ به این انتقاد، بجای هدف‌های توسعه پایدار، مدل توسعه‌ای بر اساس الزامات اخلاقی سه‌گانه‌ای شامل تامین نیازهای انسانی، اطمینان از عدالت اجتماعی و احترام به محدودیت‌های زیست محیطی پیشنهاد گردیده است (Holden, et al., 2017). این پیشنهاد، با رجوع به نظریه عدالت آمارتیا سن، بر آزادی، دموکراسی و برابری اجتماعی در قابلیت‌ها تأکید می‌کند. در نتیجه از امتیازها و کمبودهای نظریه عدالت سن، که در بالا ذکر شد، متأثر است. دیدگاه‌های متفکران اسلامی معاصر بطور کلی حاکی از سنخیت و هم‌جهتی عدالت و پیشرفت است. اما آنان بطور مستقیم به این امر نپرداخته‌اند. اخیراً ملاحظات عدالت در کاربرد تکنولوژی دیجیتالی برای توسعه به عنوان موضوعی پژوهشی مورد توجه قرار گرفته است (Masiero, Bailur, 2021). همچنین ادغام عدالت در توسعه بخشی، از جمله در بخش‌های انرژی (Hazrati & Heffron, 2021)، سلامت (Dankwa-Mullan et al., 2021)، گردشگری (Higgins-Desbiolles et al., 2022) و مهاجرت (Janker & Thieme, 2021) پژوهش گردیده است. این تلاش‌ها حاکی از اهمیت مسئله همگرایی عدالت و پیشرفت در پژوهش‌های جاری و ضرورت توجه بیشتر به آن است. پژوهش حاضر در پاسخ به این ضرورت و در ادامه دیدگاه‌هایی که بطور ضمنی دال بر سنخیت عدالت و پیشرفت هستند انجام شده است.

۴. مباحث نظری

عدالت اجتماعی بطور کلی امری اساساً انسانی و اجتماعی است. از اینرو ایده عدالت پیشرفتی از چند مفهوم انسانی و اجتماعی سود می‌برد که در فصل حاضر تشریح می‌شوند.

۴.۱. توانش

توانش^۱ از نظر واژگانی، اسم مصدر توانستن و به معنی داشتن قابلیت و توانایی برای انجام کنش و کار است. برای انجام هر کاری از سوی شخص، حاضر بودن توانش مربوط در وی ضروری است؛ اگر چه حضور توانش همواره با کنش و انجام کار همراه نیست. توانش از نظر روان‌شناسی، سازه‌ای ترکیبی شامل مؤلفه‌های شناختی، عاطفی، فیزیکی و اجتماعی است. استعدادها و ویژگی‌های ذاتی مانند عقل، هوش، عاطفه، حافظه، انگیزش، دقت نظر، حوصله و سختکوشی منشاء عمده توانش در اشخاص است. ویژگی‌های ذاتی و استعدادهای انسانی زیربنای توانش‌های شخصی است. شکوفایی استعدادها و ویژگی‌های ذاتی در شرایط مناسب بیرونی منجر به پیدایش توانش می‌شود. توانش با تأمل و تجربه و آموزش تقویت می‌شود. بنابراین، توانش اشخاص معلول تعامل عوامل درونی و بیرونی است. عوامل بیرونی توانش اعم از عوامل محیط طبیعی و اجتماعی است. با وجود این، توانش امری درونی و نهفته است و مستقیماً قابل شناخت نیست و فقط از روی کنش می‌توان به حضور آن پی‌برد. توانش همچون منشاء خود ممکن است برای خود شخص نیز ناشناخته باشد. توانش از یکسو علت کنش است و از سوی دیگر با انجام و تکرار کنش تقویت می‌شود. این تعریف با آنچه آمارتیا سن به عنوان "توانایی دستیابی به کارکردهای فردی متناسب با شخص" تعریف می‌کند نزدیک است (Sen, 2009). از نظر وی توانش، توانایی عمل کردن است، نه آنچه در دست است و در آزادی انتخاب و عمل خلاصه می‌شود. باید توجه شود که توانش سازه‌ای بالفعل است و نهفتگی‌اش با فعلیتش منافاتی ندارد. توانش ویژگی پیوسته‌ای است که عموماً در دارنده خود تداوم می‌یابد، بر عکس کنش که معمولاً آغاز و انجامی دارد و در بازه زمانی محدودی روی می‌دهد. توانش مصادیق فراوانی دارد. به عنوان نمونه علم، تکنولوژی و هنر از جمله توانش‌های اساسی هستند که به ترتیب در عالم، تکنولوژیست و هنرمند نهفته است. این توانش‌ها به ترتیب قبل از بروز کنش علمی و تکنولوژیکی و هنری در فرد حاضر است و پس از کنش مسجل می‌گردد.

۲.۴. شایستگی

شایستگی^۱، سازه توانشی پیچیده‌ای است که به شخص، گروه یا سازمان تعلق دارد و همچون توانش مستقیماً قابل اندازه‌گیری نیست (Shavelson, 2010). تا حدود سه دهه قبل معانی مختلفی برای شایستگی تعریف شده بود و توافق کاملی بر روی هیچیک از آن‌ها وجود نداشت (woodruffe, 1993; Hoffmann, 1999). هر یک از این معانی در مواردی کاربرد داشته و احتمالاً هنوز کاربرد دارد. شایستگی در مقطع زمانی یاد شده از یک نظر به دو دسته از معانی مربوط می‌شد. یک دسته از معانی آن را به خروجی فرآیند یادگیری و اکتساب مربوط می‌دانست. دسته دیگر آن را به ورودی یا ویژگی‌های لازم برای انجام کار ربط می‌داد (Hoffmann, 1999). این دسته‌بندی حاکی از نسبی بودن شایستگی است. به این معنی که شایستگی ممکن است بر اثر آموزش یا مهارت‌افزایی بدست آید و متعاقباً موجب انجام کار و یا کسب دستاوردهایی شود. لغتنامه دهخدا شایستگی را معادل با استحقاق^۲ در نظر گرفته است. شایستگی به این معنی به عنوان محور نظریه عدالت استحقاقی بکار رفته است (Nozick, 1974). با گذشت زمان، شایستگی به معنی مشخصی همگرا شده که ممکن است آن را الزامات معیار برای انجام مناسب کاری خاص تعریف کرد (Shavelson, 2010). خاص بودن کار، وجه تمایز شایستگی از توانش است. شایستگی، توانشی است که برای رسیدن به هدفی معین و محدود لازم است. باشکوف شدن توانش تحت شرایط مناسب، شایستگی پدید می‌آید که برای کنش مطلوب لازم است. در ادبیات کسب و کار، نیل به هدف معین به انجام وظیفه‌ای خاص ترجمه می‌شود. در این حوزه، شایستگی مناسب، شاخص اصلی بکارگیری افراد در مشاغل مختلف است. بر این اساس، با استفاده از شماری از تعریف‌های موجود برای شایستگی، تعریفی ترکیبی برای آن پیشنهاد شده است (Shavelson, 2010). ما با نظر به این تعاریف، شایستگی را این گونه تعریف می‌کنیم: سازه توانشی متحول فیزیکی، شناختی یا اجتماعی در سطحی معین مبتنی بر استعداد(ها) و ویژگی(های) بنیادین برای انجام کاری یا ایفای نقشی خاص تحت شرایط مناسب. ممکن است که شایستگی‌ها را توانش‌های مشخص حرفه‌ای بدانیم. بنا بر این تعریف، هر شخص فعالی در جامعه معمولاً واجد شایستگی‌هایی است که او را برای انجام وظایفی یا ایفای نقشی کارآمد می‌سازد.

۳.۴. بایستگی

-
1. Competency
  2. Desert

تحرك یا جابجایی اجتماعی^۱ به عنوان اصطلاحی جامعه شناختی به تغییر در موقعیت یا جایگاه افراد و گروه‌ها در جامعه اطلاق می‌شود. تحرك عمودی به معنی انتقال شخص به موقعیت اجتماعی بالاتر و یا پائین‌تر است که به ترتیب تحرك صعودی و نزولی نامیده می‌شود. تحرك صعودی نشانه‌ای از پیشرفت شخص است. در جامعه بسامان، تحرك صعودی برای اشخاص میسر و آسان است. در جریان این تحرك، توانش اشخاص به شایستگی تبدیل می‌شود و با تلاش و کوشش و در شرایط مساعد بودن زمینه‌های بیرونی به ارتقای موقعیت اجتماعی آن‌ها منتهی می‌گردد. در جامعه سنتی، عوامل تحرك صعودی معدود و شامل ازدواج با همسری از طبقه بالاتر و تلاش فوق العاده زیاد و نیز تضاد و عوامل منفی مثل جنگ و ستمکاری بود. امروزه، آموزش‌های رسمی و بویژه تحصیلات دانشگاهی در تحرك اجتماعی صعودی مهمترین نقش را یافته است. با این همه، مطالعات جامعه‌شناسی در دهه‌های پایانی قرن بیستم در اروپا و آمریکا حاکی از آن است که تحرك اجتماعی در آن جوامع دامنه محدودی دارد و دستیابی اشخاص به موقعیت‌های برتر اجتماعی عمدتاً مبتنی بر امتیازات قبلی مثل موقعیت خانوادگی است (Giddens, 1989). تکنولوژی‌های پیشرفته و فضای مجازی عوامل جدیدی برای تحرك صعودی هستند. بایستگی هر شخص را جایگاه یا موقعیت ایده‌آل وی در جامعه معرفی می‌کنیم؛ موقعیتی که شخص با تلاش خود و در شرایط و زمینه‌های اجتماعی مناسب تصور می‌شود که طی تحرك اجتماعی صعودی بتواند به آن دست یابد. این موقعیت را عقل و علم تشخیص می‌دهد و تعیین می‌کند. بایستگی امری ذهنی است و به عنوان هدف تلاش‌ها و کوشش‌ها شناخته می‌شود. نیل به این هدف در عمل دشوار است. هر شخصی معمولاً تا حدودی به بایستگی خود نزدیک می‌شود. نسبت موقعیت اجتماعی واقعی شخص به بایستگی‌اش را به عنوان نسبت پیشرفتی فرد تعریف می‌کنیم. در شرایط خاصی ممکن است این نسبت به یک یا بیشتر از آن برسد و آن هنگامی است که شخص به جایگاهی اجتماعی متناسب با توانش‌ها و شایستگی‌های خود یا بیش از آن دست یابد.

۵. یافته‌ها

۵.۱. انصاف محتوایی

برخی میان عدالت و انصاف تفاوت قائل شده‌اند (Katoozian, 2001). با وجود این، شناختن عدالت به عنوان انصاف سابقه‌ای دیرین دارد و فراز "الْعَدْلُ انصاف" از سوی امام علی (ع) در حکمت ۲۳۱ نهج‌البلاغه نقل شده است. انصاف در لغت از ریشه نصف و به معنی برابر بودن دو نصف است. چیزی را نصف کردن یعنی به دو قسمت مساوی تقسیم کردن. سؤال اساسی این

1. Social mobility

است که این چیز چیست و دو نصف آن کدام است. در پاسخ به این پرسش، عدالت (به معنی انصاف) عموماً به معنی مساوی هم بودن افراد یا مساوی بودن خصوصیتی از افراد فهمیده شده است (Vaezi, 2021). آمدی در غرر الحکم و درر الکلم ذیل سخنی که از امام علی (ع) نقل شد می‌گوید: «اینکه کسی خود را برابر داند با دیگران در اینکه حق خود را چنانکه از برای خود می‌خواهد، حق دیگران را هم از برای ایشان خواهد. یعنی در قضاوت میان افراد خود را و دیگری را مساوی و نصف ببیند و خود را بر دیگری برتری ندهد» (Amadi, 1981). امانوئل کانت همین معنی از انصاف را به عنوان اصل طلایی اخلاق و اساسی برای برقراری عدالت معرفی می‌کند (Kant, 1998). این معنی برای انصاف درست است. همان‌طور که ارسطو برابری شهروندان را عدالت برمی‌شمارد (Aristotle, 2009) و رالز دسترسی برابر به فرصت‌ها را بخشی از عدالت می‌داند (Rawls 1999) و سن برابری دسترسی به قابلیت‌ها را اساس عدالت معرفی می‌کند (Sen, 2009). این معنی از انصاف را به اقتباس از رالز انصاف شکلی می‌نامیم. وی موضوعات مختلف برابری به این معنی را به برابری در برابر قانون باز می‌گرداند. انصاف به این معنی برای تحقق عدالت لازم است. اما کافی نیست. زیرا مسلم است که برابری تام و تمام اشخاص غیر ممکن است و برابری آن‌ها از جهات خاص وافی به مقصود عدالت نیست و موجب جایگاه اجتماعی مساوی نمی‌شود. اصولاً برابری اشخاص از همه جهات، خلاف عدالت است و از جهاتی که ممکن و میسر است در عمل مقصد نهایی زندگی اجتماعی نیست و مطلوبیت کلی ندارد. رالز برابری دسترسی به فرصت‌ها را مقوم عدالت می‌داند. آمارتیا سن بدرستی این برابری را کافی نمی‌داند زیرا معتقد است که لزوماً منجر به اغتنام فرصت نمی‌شود. لذا برابری دسترسی به قابلیت‌ها یا توانش‌ها را که مرحله‌ای عملی‌تر است به عنوان معیار عدالت معرفی می‌کند. اما قابلیت‌های مساوی نیز برای تحقق عدالت کفایت ندارد. زیرا قابلیت، علت تام برای انجام عمل نیست و بدون عمل، رسیدن به مطلوبیت ممکن نیست. بسیار محتمل است که شخصی قابلیت کاری را داشته باشد اما به لحاظ محذوریت و موانع بیرونی نتواند از آن استفاده کند. مثلاً دانشمندی که قابلیت ابداع و تولید علم دارد اما علم او به عمل در نمی‌آید و تأثیری در موقعیت خودش و اجتماع نمی‌گذارد. مهاجرت نخبگان از جامعه‌ای به جامعه دیگر نشانه‌ای از وجود قابلیت نخبگی در آنان و عدم تحقق آن در جامعه مبدا است. آمارتیا سن با جایگزینی برابری دسترسی به قابلیت‌ها بجای برابری دسترسی به فرصت‌ها یک گام در جهت تحقق عملی عدالت به پیش رفته است اما به مقصد نرسیده است (Sen, 2009). جایگزینی قابلیت با چیزی دیگر، با همان مشکل جایگزینی فرصت با قابلیت مواجه خواهد شد. پس باید در پی انصاف به معنی دیگری رفت.

عدالت به صوری و محتوایی تقسیم شده است (Vaezi, 2005). تعیین معیار برای عدالت محتوایی با دشواری مواجه بوده است (Vaezi, 2005). در اینجا گزینه‌ای برای حل این مشکل با تعریف انصاف محتوایی ارائه می‌کنیم. برای این منظور باید موضوع تساوی را در تعریف انصاف صوری تغییر داد. تغییر موضوع تساوی با جایگزین کردن خصوصیتی انسانی با خصوصیت انسانی دیگر ممکن نیست. لذا عدالت به مثابه انصاف محتوایی را از سخن دیگر امام علی (ع) در حکمت شماره ۴۳۷ نهج البلاغه در می‌یابیم که: «العدل یضع الامور مواضعها». در اینجا امام (ع) دو چیز یا دو امر را با هم مقایسه نمی‌کند. بلکه شیء یا امر را نسبت به جایگاهش در نظر می‌گیرد. عدالت به معنی قرار دادن چیزها و کارها در جایگاه خود است. بنابراین انصاف محتوایی به معنی تساوی جایگاه واقع شیء با جایگاه بایسته‌اش است. تحقق انصاف شکلی به معنی تساوی اشیاء به دو شیء یا بیشتر نیاز دارد. اما انصاف محتوایی نسبت به شیء واحد قابل تحقق است. برای تقریب ذهنی پازلی را در نظر بگیرید که از قطعات متعدد با شکل هندسی یکسان تشکیل شده باشد. قطعات را به انحاء مختلف می‌توان کنار هم قرار داد و صفحه پازل را پر کرد به طوری که قطعات از جهت شکلی باهم جفت و جور شوند و جای خالی در صفحه باقی نماند و قطعه‌ای اضافه نیاید. در این حال پازل به لحاظ شکلی کامل شده، اما مقصود برآورده نشده یعنی تصویری که از کنار هم نهادن درست قطعات باید حاصل شود، بدست نیامده است. طریق درست تکمیل پازل آن است که ضمن توجه به شکل هندسی قطعات، به تصویر خاصی که روی هر یک نقش بسته توجه شود و هر قطعه در ارتباط با تصویرهای قطعات دیگر در جای بایسته خود نهاده شود تا تصویر کلی پازل حاصل گردد. ملاحظه می‌شود که در پازلی که بدرستی تکمیل شده علاوه بر تساوی شکلی همه قطعات با یکدیگر (انصاف شکلی)، تساوی جایگاه واقع هر قطعه با جایگاه بایسته‌اش (انصاف محتوایی) نیز برقرار است. در جامعه نیز انصاف و عدالت محتوایی وقتی برقرار می‌شود که داشته‌های اشخاص طوری شکوفا شود که هر شخص به جایگاهی اجتماعی که مساوی جایگاه بایسته‌اش است برسد. در این حالت عدالت به معنی انصاف شکلی نیز لزوماً برقرار است. زیرا همه اشخاص در خصوصیتی اساسی، که برابری جایگاه اجتماعی واقعی با بایستگی است، مساویند.

عدالت اجتماعی را به دو معنی می‌توان شناخت. عدالت اجتماعی به معنی اول، وضعیت مطلوبی از اجتماع و هدفی متعالی برای انسان است. عدالت اجتماعی به معنی دوم، نحوه سلوک اجتماع یا آهنگ تحول جامعه و تعادل و توازن بسط و ارتقاء نهادها و کارکردها است. در این صورت عدالت اجتماعی، هدف و مقصد اجتماع نیست بلکه همراه اجتماع است و چگونگی تحولات اجتماع را تعریف می‌کند. عدالت اجتماعی به معنی اول، امری ایستاست و به معنی دوم امری پویا. عدالت ایستا و عدالت پویا قابل جمع است. عدالت ایستا ساختار جامعه مطلوب را بیان

می‌کند و عدالت پویا کارکرد مطلوب جامعه را، ساختار و کارکرد هر دو مورد نظر پیشرفت‌اند. بنابراین عدالت هم مقصد و هم مسیر است؛ هم مربوط به حال و هم مربوط به آینده است. به‌طور خلاصه:

عدالت ایستا: هر چیز در جایگاه بایسته خود بودن و به حق خود داشتن.

عدالت پویا: هر چیز به‌سوی جایگاه بایسته خود تحول داشتن.

جایگاه چیزها در عدالت پویا، موقعیتی است که متناسب با داشته‌های آن، شامل استعدادها، توانش‌ها و شایستگی‌ها در هر لحظه است. انصاف حکم می‌کند که این موقعیت، مساوی موقعیت ایده‌آل چیزها باشد. این جایگاه مرحله پیشرفته‌تر از موقعیت گذشته آن‌هاست. هر استعداد و توانش و شایستگی، بایستگی‌یی دارد. عدالت، تحول و فعلیت داشته‌ها به سوی بایستگی است. بنابراین انصاف محتوایی، تساوی چیزها نیست. بلکه تساوی جایگاه اجتماعی هر چیز با بایستگی آن است. با تحقق عدالت، هر چیز در جای خود نهاده می‌شود. بدین ترتیب، ساختار حاصل بهینه می‌شود. یعنی هر چیز با توجه به خصوصیات درونی و روابط بیرونی‌اش در بهترین موقعیت قرار می‌گیرد و امکان بهترین کارکرد برایش فراهم می‌شود. بهترین کارکرد بسوی موقعیت ایده‌آل یعنی پیشرفت.

۵.۲. همگرایی عدالت و پیشرفت

اگر توانش، شایستگی و بایستگی اشخاص را بطور جامع و به عنوان مراحل تحرک اجتماعی صعودی تعریف کنیم و انصاف محتوایی را، علاوه بر انصاف شکلی، به عنوان مبنای عدالت بپذیریم، به همگرایی عدالت و پیشرفت دست می‌یابیم و به گزینه جدیدی از عدالت نایل می‌شویم. بر طبق این نوع از عدالت که ممکن است عدالت پیشرفتی نامیده شود، اشخاص با شکوفایی آنچه دارند باید به امکانی که ندارند، نایل شوند. بنابراین بر خلاف سایر نظریه‌های عدالت، ملاک دستیابی به چیزهای جدید، نداشته‌ها نیست بلکه داشته‌های شخص است. این امر اساس همگرایی عدالت با پیشرفت است. در مراحل مقدماتی زندگی، آنچه همه اشخاص دارند استعدادها و ویژگی‌های ذاتی است که باید به شکوفایی برسد و تا نایل به موقعیت اجتماعی مطلوب پیش رود. در ادامه این مسیر، شخص به امکاناتی دست می‌یابد یا برخی اشخاص از ابتدا داشته‌هایی دارند. همواره همه آنچه که در اختیار شخص است قوه‌ای است برای فعلیتی که محقق خواهد شد و چیزهای تازه بدست وی خواهد آمد. تبدیل قوه به فعل و بدست آوردن چیزهای جدید حرکتی پیشرفتی است. در این فرآیند، شخص با بهره‌گیری از استعدادها و ویژگی‌های ذاتی و دیگر داشته‌های خود، در زیست جهان خویش، چیزهای لازم را تحت مدیریت خرد و به کمک دانش و باور و عاطفه‌اش جذب و هضم می‌نماید و توانش و شایستگی خود را

تقویت می‌کند و جایگاه خود را در زیست جهان تغییر می‌دهد. در این فرآیند، حقیقت وجودی‌اش که صورت اوست پیوسته چهره‌های نو به خود می‌گیرد و به فعلیت می‌رسد و به بایستگی خود نزدیک می‌شود. نیروی محرک او در این سیر صعودی، انگیزش ذاتی او برای پیشرفت به عنوان خصوصیتی همگانی است که وی را به کنش وامی‌دارد. عوامل و شرایط محیطی مانند نظام بنیادین اجتماع، کنش‌های دیگران، فرآیندهای اجتماعی، فرهنگ و هنجارها به عنوان زمینه، بر کنش و جایگاه او اثر می‌گذارد. بنابراین جامعه پیشرفتی و عادلانه فقط با اشخاص پیشرفته محقق نمی‌شود. بلکه ساختارها و فرآیندها و هنجارها نیز باید عادلانه باشد. فرآیند تحول، پیوسته و تدریجی و نهادی و نمادی است. فرصت‌ها به فرد روی می‌آورد و تدبیر و کنش او بر پایه توانش و شایستگی‌اش با آن‌ها هماهنگ و هم‌افزا می‌شود و پیشرفت او را موجب می‌گردد. هرچه جایگاه اجتماعی شخص به بایستگی او نزدیک‌تر شود، عدالت اجتماعی بیشتر محقق می‌شود. عدالت اجتماعی وابسته از توانش و شایستگی و تدبیر و کنش فرد و شرایط و عوامل محیطی است. نقص این عوامل و شرایط شخص را از نیل به بایستگی‌اش باز می‌دارد و بی‌عدالتی بیار می‌آورد.

استعدادها و ویژگی‌های ذاتی بر اثر عوامل تبدیلی مانند آموزش‌های رسمی و غیر رسمی، ارتباطات اجتماعی، تجربه و مهارت اندوزی به شایستگی‌های علمی و هنری و جسمی و تکنولوژیکی و غیره تبدیل می‌شود. بنابراین توانش و شایستگی در افراد متفاوت است. اگر این تفاوت‌ها متناسب با تفاوت استعدادها و ویژگی‌های شخصی باشد و ناشی از عوامل تبدیلی نباشد، بی‌عدالتی نیست بلکه عین عدالت است. تبدیل و تحول توانش‌ها و شایستگی‌ها لازمه جابجایی اجتماعی در جهت برقراری عدالت است. توانش‌ها و شایستگی‌ها فقط با کنش‌هاست که نمایان می‌شوند، شناخته می‌گردند و بر جابجایی اجتماعی تأثیر می‌گذارند. کنش، غیر از توانش، به عوامل درونی شامل انگیزش، عزم و تدبیر نیاز دارد. علاوه بر این، عوامل بیرونی مانند ساختارهای اجتماعی، فرآیندهای عرفی و حقوقی، امنیت و آزادی نیز در انجام و موفقیت کنش‌ها مؤثرند. کنش مؤثر و بهره‌ور از سوی جامعه شناخته و قدردانی می‌شود و پاداش دریافت می‌دارد. عدالت پیشرفتی مبتنی بر انصاف به معنی برابری جایگاه اجتماعی، حاصل از فرآیند توانش، شایستگی، کنش و تحرک اجتماعی صعودی، با بایستگی است. عدالت پیشرفتی، شامل عدالت فرصتی و عدالت توانشی است اما محدود به آن‌ها نیست و عدالت در موقعیت‌های اجتماعی یعنی برابری آن‌ها با بایستگی را نیز شامل می‌شود. عدالت پیشرفتی معلول عوامل بیرونی است. فقدان عوامل بیرونی موجب نرسیدن شخص به بایستگی خود و لذا مساوی با ستم بر اوست.

اولین گام در فرآیند عدالت، شناسایی استعدادهاست. بدیهی است این امر باید در کودکی شروع شود. لذا فرآیند فراگیر شناسایی استعدادها از بدو تولد باید به پرستاران و والدین و معلمان

آموزش داده شود. پس از آن در مهد کودک و دوره پیش دبستانی و دوره‌های ابتدایی و متوسطه باید تکمیل گردد. نظام آموزشی در همه این دوره‌ها باید در جستجوی استعدادها برآید. همزمان با شناسایی استعدادها، شکوفاسازی و هدایت آن‌ها بسوی توانش‌ها و شایستگی‌ها باید در همه مراحل یادشده انجام شود. شناسایی و پرورش و شکوفاسازی استعدادها مهمترین کار برای ظهور توانش‌هاست. توانش‌ها از عرفی به تخصصی متمایل خواهد شد و به توانش‌های حرفه‌ای یا شایستگی‌ها ارتقاء خواهد یافت. ساختارها و فرآیندهای عرفی و قانونی اجتماع باید تجربه کردن توانش‌ها را مجاز بدارد و مشوق آن باشد تا توانش‌ها به کنش‌های متناظر تبدیل گردد. عدم موفقیت این کنش‌ها نباید شکست تلقی شود بلکه باید به عنوان تجربه‌های ارزنده مورد حمایت قرار گیرد. از دوره کودکی باید به بچه‌ها آموزش داده شود که چگونه استعدادهای خود را بشناسند و به تجربه‌های جدید و بدیع برای پرورش آن‌ها دست بزنند تا توانمند شوند. تنوع تجربه‌ها در قالب بازی و سرگرمی و با تحریک تخیل و خلاقیت در کودک به بروز و تبدیل توانش‌ها کمک می‌کند و توانش‌هایی را به نمایش می‌گذارد که در صورت عدم توجه ممکن است هیچگاه ظهور نیابد و بر کودک ستم روا رود. آموزش‌های پایه و یکسان در دوره‌های مقدماتی و ابتدایی باید فرع بر تجربه‌های استعداد یابی تلقی و اجرا شود. هر کودکی به مراقبت، آموزش و پرورش خاص خود احتیاج دارد. برنامه دوره‌های مختلف، اساساً متشکل از این برنامه خاص باید باشد.

معیار برخورداری در عدالت پیشرفتی، نیازها و نداشته‌های اشخاص نیست. بلکه داشته‌های آنان است. اشخاص در مراحل زندگی خود معمولاً علاوه بر استعدادها و ویژگی‌های ذاتی، از داشته‌هایی مثل علم و ثروت برخوردارند. این داشته‌ها مشمول نیل به بایستگی خود هستند که از یک سو عدالت را نسبت به آن‌ها برقرار می‌سازد و از طرف دیگر صاحبان آن‌ها را به بایستگی خود می‌رساند. خرد، ملاک اصلی تعیین و سنجش بایستگی‌هاست. در عدالت پیشرفتی، داشته‌ها، امور بالقوه‌ای هستند که باید به فعلیت برسند تا حرکتی پیشرفتی را تجربه کنند. حبس شدن و تکاثر داشته‌ها، ماندن آن‌ها در وضعیت بالقوه است و فعلیت بخشیدن به آن‌ها نیست و با عدالت پیشرفتی منافات دارد. رها کردن داشته‌ها و کنش‌پذیر نساختن آن‌ها نیز منافی عدالت پیشرفتی است. داشته‌ها باید در حال تحول و تبدیل باشند تا مشمول عدالت پیشرفتی شوند. صاحبان داشته‌ها مسئولیت دارند تا آن‌ها را به بایستگی خود برسانند و از این طریق خود نیز پیشرفت کنند. در غیر این صورت به خود و داشته‌هایشان ستم روا داشته‌اند. لذا عدالت نسبت به خود از موضوعات عدالت پیشرفتی است. بایستگی علم، حفظ و حبس علم نیست، بلکه نشر و کاربرد آن است. بایستگی مربوط به استعداد علم آموزی، معطل گذاشتن آن نیست، آموختن علم و تولید علم است. بایستگی ثروت، امور نامعقولی مانند انباشت ثروت و تکاثر نیست. بلکه گردش ثروت در چرخه تولید و خدمات و مانند آن است. در عدالت پیشرفتی، ساختارها و فرآیندهای عرفی و

قانونی بر اساس عقل و علم شکل می‌گیرند و به تحول و تبدیل پیشرفتی داشته‌ها مدد می‌رسانند و کنش‌های پیشرفتی را تسهیل و ترغیب می‌کنند.

از امام علی (ع) نقل شده است که "بِالْعَدْلِ تَتَّضَاعَفُ الْبَرَكَاتُ" (Amadi, 1981). در توضیح این فراز به این نکته اشاره می‌کنیم که بر اثر عدالت پیشرفتی داشته‌ها، شکوفا می‌شوند و به جایگاهی متناسب با خود می‌رسند و مضاعف می‌شوند. لذا "مَا عُمِرَتِ الْبُلْدَانُ بِمِثْلِ الْعَدْلِ" (Amadi, 1981). بر این اساس، پیشرفت و عدالت دو فرآیند جداگانه نیستند. عدالت عین پیشرفت است و بدون تأمین عدالت، پیشرفتی نخواهد بود. علاوه بر این، نظام اجتماعی بدون عدالت پابرجا و پایدار نمی‌ماند و حرکت جامعه روبه جلو نخواهد رفت. در نتیجه، سخن گفتن از پیشرفت در جامعه‌ای که نظام پایداری ندارد بی‌معنی است. اگر هر چیزی در جای خود قرار گیرد عدالت برقرار می‌شود و جامعه به‌وضع مطلوب دست پیدا می‌کند. جامعه مطلوب، جامعه پیشرفته است. مهم‌ترین چیزهایی که بر طبق عدالت به جایگاه خود می‌رسند انسان‌ها و گروه‌های انسانی هستند. اما عدالت پیشرفتی منحصر به انسان‌ها نیست و معطوف به همه استعدادها و قوه‌ها اعم از طبیعی و برساخته انسانی است. اگر هر چیز اعم از افراد و گروه‌های انسانی، منابع طبیعی، اختیارات و مسئولیت‌ها، ساختارها و فرآیندها در جایگاه عقلانی خود باشند (عدالت ایستا) و بسوی جایگاه عقلانی خود در تحول باشند (عدالت پویا) عدالت برقرار است. به عنوان مثال، عدالت در خصوص منابع نفت و گاز در ایران وقتی برقرار است که این منابع به عنوان شایستگی ملی به جایگاه عقلی و علمی خود که نفع نسل حاضر و نسل‌های آتی را در پی دارد (بایستگی) برسد. تعیین موقعیت مطلوب چیزها، طراحی جامعه هدف است و نحوه رسیدن به آن، برنامه پیشرفت یا برنامه عدالت است. پس جامعه عادلانه و جامعه پیشرفته یکی است و برنامه پیشرفت و برنامه عدالت که راه رسیدن به پیشرفت و عدالت است یک برنامه است. عدالت پیشرفتی با وحدت بخشیدن به عدالت و پیشرفت، گامی است در رفع چالش اساسی تباین نظریه‌های پیشرفت و نظریه‌های عدالت.

در نظریه‌های معاصر در باره عدالت، بر آزادی تأکید فراوان شده است. از نظر رالز و سن آزادی محور اصلی عدالت است. رالز استدلال مستقیمی بر محوریت آزادی در نظریه عدالت خود نموده است. اما از دو جهت این محوریت را مورد تأکید قرار داده است (Rawls, 1999). اولاً نظریه خود را برای جوامع لیبرال ارائه کرده که محوریت آزادی^۱ در آن‌ها مفروض است. ثانیاً اصل آزادی را مهم‌ترین اصلی دانسته است که افراد فارغ از هر گونه سوگیری شخصی بر آن توافق می‌کنند. سن نیز نظریه عدالت قابلیت‌ی خود را بر محور آزادی استوار کرده

---

1. Liberty

است (Sen, 2009). او دسترسی به قابلیت‌ها را آزادی^۱ انتخاب و کنش تعریف می‌کند. عدالت پیشرفتی نیز برای آزادی اهمیت زیادی قائل است. ایده عدالت پیشرفتی از مفهوم انصاف محتوایی زاده می‌شود که آزادی عاملی اساسی برای تحقق آن است. بر طبق این دیدگاه عدالت با کنش اجتماعی اشخاص بسوی بایستگی خود تعریف می‌شود. آزادی از مهمترین عوامل بیرونی لازم برای کنش اجتماعی است. در تمام مراحل رشد شخصی شامل دوران کودکی، شخص باید آزادی عمل برای بروز دادن علایق و شکوفا ساختن استعدادهای خود داشته باشد. برای این منظور موانع اجتماعی که آزادی او را مختل کند نباید حضور داشته باشد. از طرف دیگر عوامل تبدیلی برای پیشرفت وی باید فراهم باشد. هر شخص باید بتواند استعدادهای خود را بشناسد، برای شکوفا سازی آن‌ها به تصمیم‌گیری و تجربه بپردازد و گزینه‌هایی برای این منظور در اختیار داشته باشد. توانش به معنی امکان‌پذیری کنش هنگامی حاضر است که شخص علاوه بر عوامل درونی شامل انگیزش و عزم بر کنش، به لحاظ بیرونی نیز آزادی کنشگری داشته باشد. بدون آزادی، توانش و کنش پدید نمی‌آید و عدالت پیشرفتی محقق نمی‌شود.

تأکید عدالت پیشرفتی بر پاداش به داشته‌ها از طریق بهبود و ارتقاء و کاربست آن‌هاست؛ بر خلاف سایر نظریه‌ها که به جبران نداشته‌ها یا توزیع امکانات بدون توجه به داشته‌ها تأکید می‌کنند. از این رو پرسش مهمی که در برابر عدالت پیشرفتی قرار دارد، وضعیت نیازمندی است که قادر به تأمین نیازهای اولیه زندگی نیستند و داشته‌ای ندارند تا در برابر آن به جایگاهی دست یابند. این پرسش در برابر سایر نظریه‌های عدالت نیز قرار می‌گیرد. پاسخ نظریه‌ها به این پرسش، تکمیل نظریه با عدالت جبرانی است. ایده عدالت پیشرفتی، تأمین معیشت انسان‌های ضعیف را در متن خود تضمین می‌کند و به تکمله عدالت جبرانی نیاز ندارد. زیرا گفتیم که در عدالت پیشرفتی، استعدادها، توانش‌ها، شایستگی‌ها و بایستگی‌ها وسیع و جامع تعریف می‌شود. بر این اساس هر انسانی، شامل انسان‌های فقیر، کرامت انسانی و عقل و اندیشه و جسمی دارد که داشته‌های ارزشمند او است. این داشته‌ها باید به بایستگی خود برسد. تأمین نیازهای روحی و جسمی ضروری‌ترین کار برای نیل به این بایستگی است. بنابراین عقل که معیار عدالت است حکم می‌کند که خوراک و لباس و سرپناه و بهداشت و آموزش آنان در حد لازم تأمین شود. از طرف دیگر شکوفایی استعدادها و ویژگی‌های ذاتی این دسته از اشخاص بسوی توانش و شایستگی و بایستگی مربوط، منوط به تأمین نیازهای اساسی یادشده است. بنابراین، ایده عدالت پیشرفتی مقرر می‌دارد که اسباب شناسایی و شکوفایی استعدادها و ویژگی‌های ذاتی هر شخص و گروه و امری آشکار شود و لوازم نیل آن به توانش‌ها و شایستگی‌های مطلوب فراهم گردد و آزادی و امکان کنش هدفمند بسوی بایستگی تأمین شود.

مسئله معلولیت‌های فردی به عنوان عاملی در عدم بهره‌گیری از فرصت‌های برابر، از مهمترین ایرادهای آمارتیا سن به نظریه عدالت جان رالز است (Sen, 2009). سن، رفع نقص معلولان را برای برابر شدن دسترسی آن‌ها به فرصت‌ها لازم می‌داند. عدالت پیشرفتی نیز به تمهید و تلاش جامعه برای توانمندسازی معلولان باور دارد. اما به لحاظ نظری این تمهید و تلاش را بخاطر معلولیت، که نداشته آنان است، مقرر نمی‌دارد. بلکه بخاطر شکوفایی داشته‌هایشان لازم می‌داند. شخص معلولی که عضوی از بدنش را ندارد، استعدادی هنری و فنی و غیره دارد که برای شکوفاسازی و توانشی ساختن آن و انجام کنش مربوط، نیازمند آن عضو است. لذا باید به رفع یا کاهش معلولیت وی اقدام کرد. مهمتر از این، شخص معلول از جهت کرامت و عزت نفس هیچ تفاوتی با اشخاص سالم ندارد. این داشته ارزشمند وقتی ضایع نمی‌شود که معلول بتواند مانند دیگران، امور فیزیکی شخصی‌اش را خود انجام دهد. پس باید تا آنجا که ممکن است به رفع معلولیت او اقدام کرد تا کرامت و عزت نفس وی حفظ گردد و بروز یابد. بدین ترتیب، بر خلاف ظاهر امر، نداشته‌های معلولان علت رفع معلولیت آنان نیست بلکه داشته‌های آنان علت امر است. از همین روست که بر اساس خردمندی عمومی، رقابت‌های ورزشی معلولان در میان خودشان برگزار می‌شود و شرط آن عدم رفع معلولیت است. هدف این رقابت‌ها، ارتقای داشته‌هایی مانند کرامت و اعتماد بنفس و امید در معلولان است که با رقابت در عین معلولیت میسر می‌شود. بنابراین ملاحظه می‌شود که عدالت پیشرفتی، فرایندی اثباتی بر محور شکوفاسازی داشته‌هاست و نگاه سلبی و جبرانی ندارد؛ اگر چه از این رهگذر در عمل نداشته‌ها بطور خردمندانه و در حد کفایت بخوبی جبران می‌شود.

۶. نتیجه‌گیری

با مرور پژوهش‌های انجام شده در موضوع عدالت اجتماعی، دوگانگی میان عدالت اجتماعی و پیشرفت اجتماعی به عنوان مسئله پژوهش شناخته شد و امکان یگانه ساختن آن‌ها در ضمن دیدگاهی جدید از عدالت به عنوان فرضیه پژوهش معرفی شد. بمنظور اثبات این فرضیه، فرآیند شکوفایی و فعلیت استعدادها و توانش‌های فردی در جریان تحرک اجتماعی صعودی به سوی بایستگی آن‌ها به عنوان پیشرفت افراد معرفی شد. از طرف دیگر، با یادآوری معنی لغوی انصاف که برابر بودن دو نصف است، انصاف محتوایی به معنی برابر بودن جایگاه اجتماعی فرد با بایستگی وی، یعنی جایگاه اجتماعی در خور شایستگی‌اش، تعریف گردید. عدالت اجتماعی رسیدن افراد به بایستگی خود با بر اساس عقل و علم است. این دستیابی در فرآیند انسانی و اجتماعی صورت می‌پذیرد که به عنوان عدالت پویا تعریف شد. به این ترتیب ملاحظه می‌شود که چنین عدالتی عین پیشرفت فرد است. پیشرفت افراد یا تحقق عدالت نسبت به آن‌ها با این

استدلال ساده منتهی به پیشرفت جامعه نمی‌شود که جامعه متشکل از وحدت حقیقی افراد خود است، بلکه واسطه استدلال آن است که جایگاه هر شخص، امری اجتماعی است و با جایگاه دیگران پدید می‌یابد، همچون جایگاه هر قطعه از پازل که بواسطه قطعات دیگر شکل می‌گیرد. این امر، در بنیادی‌ترین لایه وجودی، به سرشت اجتماعی انسان متکی است. لذا وقتی اشخاص بسوی بایستگی خود جابجا می‌شوند، جامعه پیشرفت می‌کند و عدالت اجتماعی برقرار می‌شود. بدین ترتیب فرضیه پژوهش اثبات می‌گردد. در جامعه عادلانه، عدالت به معنی انصاف شکلی نیز برقرار است زیرا افراد جامعه در رسیدن به بایستگی خود، باهم برابرند. در مراحل گذار یا در شرایطی که به علت تراکم، رسیدن همه افراد به بایستگی خود میسر نگردد، برابر شدن نسبت پیشرفتی افراد، در شرایط بهینه، عدالت شکلی را محقق می‌کند. تحقق پیشرفت اشخاص به سوی بایستگی مستلزم شرایط و زمینه‌های اجتماعی از جمله آزادی است. حقیقت عدالت پیشرفتی فقط معطوف به اشخاص و جامعه انسانی نیست. بلکه شامل رسیدن استعدادهای مادی و معنوی جامعه به جایگاه بایسته خود است. منابع و مواهب همواره امکان بالقوه‌ای هستند که باید شکوفا شوند و به بایستگی خود برسند. تحت این اصل، منابع طبیعی ذیل عدالت قرار می‌گیرند. لذا این دیدگاه، گستره‌ای فراختر از دیگر نظریه‌های عدالت را مطرح نظر قرار می‌دهد. در این مقاله ایده عدالت پیشرفتی بطور فشرده ارائه شد. تفصیل ایده برای وضوح بیشتر ضروری است. تحقق عدالت پیشرفتی مستلزم استقرار ساختارها و فرآیندهای لازم است که در این مقاله فرصت تبیین آن نبود. ارزیابی تحقق عدالت پیشرفتی به شاخص‌های عملیاتی کیفی و کمی نیازمند است. امید است این همه در ادامه این پژوهش فراهم آید.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده است.

سپاسگزاری

نویسنده بر خود لازم می‌داند از تمام دست اندرکاران مجله وزین سیاست و داوران محترم که با نکته‌سنجی خود بر غنای مقاله افزودند کمال تشکر و قدردانی را داشته باشد.

References

- Al-Sadr, M. B. (1968). *Iqtisādunā (Our Economics)*. v1, [In Arabic], Dār al-Ta'āruf, Beirut.
- Amadi, M. (1981). *Ghurur Al-Hikam Wa Durar Al-Kalim*, Explanation by M. Khonsary, vol. 3, 2ed [In Persian], University of Tehran Press.
- Aristotle. (2013). *Aristotle's "Politics"*, Second Edition, University of Chicago Press.
- Aristotle, D. (2009). *The Nicomachean Ethics*. Russia: OUP Oxford.
- Arneson, R. J. (2000). Perfectionism and politics. *Ethics*, 111(1), 37-63.
- Barati, M., Nowrozi, R. A., Sepahi, M. (2023). Social Justice Based on Practical Rationality from Allameh Tabatabaei's Perspective. [In Persian], *Journal of Islam & Social Studies*, 42(2), 32-59. doi: 10.22081/JISS.2023.66483.2008
- Baratalipour, M. (2010). The moral foundations of social justice; critical consideration on two deontological narratives of constructionalistic and representational, [In Persian], *Political Quarterly*, 40(3), 55-74.
- Dankwa-Mullan, I., Scheufele, E. L., Matheny, M. E., Quintana, Y., Chapman, W. W., Jackson, G., & South, B. R. (2021). A proposed framework on integrating health equity and racial justice into the artificial intelligence development lifecycle. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 32(2), 300-317. doi: 10.1353/hpu.2021.0065
- Dorakshah, J., Fakhari, M. (2016). Western thinkers' views on justice from the perspective of the conflict between right and good, [In Persian], *Political Quarterly*, 46(3), 613-632. doi: 10.22059/jpq.2016.59174
- Dove, P. E. (2025). *The theory of human progression, and natural probability of a reign of justice*. BoD—Books on Demand.
- Giddens, A. (1989). *Sociology*, Polity Press.
- Hazrati, M., Heffron, R. J. (2021). Conceptualising restorative justice in the energy transition: changing the perspectives of fossil fuels. *Energy Research & Social Science*, 78, 102-115. doi: 10.1016/j.erss.2021.102115
- Higgins-Desbiolles, F., Blanchard, L. A., & Urbain, Y. (2022). Peace through tourism: Critical reflections on the intersections between peace, justice, sustainable development and tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(2-3), 335-351. doi: 10.1080/09669582.2021.1952420
- Hoffmann, T. (1999), "The meanings of competency", *Journal of European Industrial Training*, 23(6), 275-286. doi: 10.1108/03090599910284650
- Holden, E., Linnerud, K., Banister, D., Schwanitz, V., & Wierling, A. (2017). *The imperatives of sustainable development: needs, justice, limits*. Routledge. doi: 10.4324/9780203022177
- Ibn Khaldun, A. (1967). *The Muqaddimah: An Introduction to History*, Translated by F. Rosenthal, Princeton University Press.

- Janker, J., Thieme, S. (2021). Migration and justice in the era of sustainable development goals: a conceptual framework. *Sustainability science*, 16(5), 1423-1437. doi: 10.1007/s11625-021-00958-3
- Jamshidiha, Gh. R., Kelvari, S. R. (2010). Social Justice in the Thought of Ayetolah Seyyed Mohammad Bagher Sader. **[In Persian]**, *Islam & Social Sciences*, 2(3), 25-54.
- Kant, I. (1998). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Translated by M. Gregor, Cambridge University Press.
- Khalekgi, A., Paran, D. (2014). Textualistic investigation of plato's political philosophy, **[In Persian]**, *Political Quarterly*, 44(4), 893-912. doi: 10.22059/jpq.2014.53803
- Katoozian, N. (2001). Justice in Social and Legal Life. **[In Persian]**, *Social Security Quarterly*, 7(4), 15-30.
- Laborde, C. (2024). A perfectionist original position?. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, doi: 10.1080/13698230.2024.2423460
- Mani, R. (2008). Dilemmas of expanding transitional justice, or forging the nexus between transitional justice and development. *The International Journal of Transitional Justice*, 2(3), 253-265, doi: 10.1093/ijtj/ijn030
- Masiero, S., Bailur, S. (2021). Digital identity for development: The quest for justice and a research agenda. *Information Technology for Development*, 27(1), 1-12. doi: 10.1080/02681102.2021.1859669
- Mirmoezi, H., Nazarianmofid, M.(2019). The effectiveness of Shahid Sadr's method in discovering the Islamic theory of economic justice. **[In Persian]**, *Scientific Quarterly on Islamic Economics*, 19(75), 5-29.
- Moriarty, J. (2018). Desert-Based Justice. *Oxford Handbook of Distributive Justice*, 152, doi: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.7
- Mutahhari, M. (1973). *Divine Justice*. **[In Persian]**, Sadra Publication.
- Nasir al-Din al-Tusi, M. (2011). *Nasirean Ethics*, Translated by G. M. Wickens, Routledge.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy State and Utopia*, Basic Book.
- Plato, B. C. (1977). *The Republic*, Translated by Desmond Lee, Penguin Books.
- Pollard, S. (1968). *The Idea of Progress: History and Society*, Penguin Books.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*, Oxford University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness, a Restatement*, Harvard university Press.
- Saboorian, M., Jamalzadeh . (2022). Justice in the Social Thought of Medieval Christian Philosophers. **[In Persian]**, *Philosophy*, 38(1), 95-116. doi: 10.22059/jop.2022.335804.1006677
- Sadra, A. (2009). Transcendent justice. **[In Persian]**, *Political Quarterly*, 39(1).

- Sandel, M. J. (2010). *Justice: What's the Right Thing to Do?*. Penguin Books, London.
- Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*, Harvard University Press.
- Shahriari, H. (2023). John Rawls's liberal theory of justice as fairness and its criticism. **[In Persian]**, *Ma'rifat-i Falsafi*, 20(4), 87-100.
- Shavelson, R. J. (2010). On the measurement of competency. *Empirical research in vocational education and training*, 2, 41-63. doi: 10.1007/BF03546488
- Seyedbagheri, K. (2004). Political Justice. **[In Persian]**, Publications of the Research Institute for Islamic Culture and Thought.
- Tabatabaei, M. H. (1984). *Almizan*. Translated by: M. B. Mousavi Hamadani, v12, **[In Persian]**, Raja Center & Amirkabir.
- Tahzib, C. (2022). *A perfectionist theory of justice*. Oxford University Press.
- Vaezi, A. (2005). Formal justice, substantive justice. **[In Persian]**, *Political Sciences*, 29(1), 85-98.
- Vaezi, A. (2014). Criticism and Review of Theories of Justice, **[In Persian]**, Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications.
- Vaezi, A. (2021). Social justice and its relation to distributive justice. **[In Persian]**, *Political Sciences*, 24(95), 6-25.
- Woodruffe, C. (1993). What Is Meant by a Competency?, *Leadership & Organization Development Journal*, 14 (1), 29-36. doi:10.1108/eb053651

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>
